

XIVA XONLIGINING TASHQI SIYOSATI

Sultonov Muhridin Nuriddin o'g'li

Toshkent tuman

1-son kasb-hunar maktabi

Tarix fani o'qituvchisi

Annostatsiya

Ushbu maqola Xiva xonligini tashqi siyosati qanchalik darajada o'rin egallagani haqida bayon etadi.

Kalit so'z: Xiva, Buxoro, G'arb, Sharq, Rossiya, Po'stindo'zlar, Hindiston, Eron, Astrobod, Xorazm.

XVI asrdan boshlab tarix sahnasida muhim iz qoldirgan O'rta Osiyo xonliklaridan biri Xiva xonligidir. Xiva xonligi Buxoro amirligi kabi o'zining geografik jihatdan qulay joyda joylashganligi va suv yo'li bilan taminlanganligi sababli O'rta Osiyodagi eng rivojlangan davlatlardan bo'lgan. Xiva xonligi karvon yo'llari ustida joylashgan. Ayniqsa, u Rossiyaning Buxoro bilan savdo aloqalarida muhim o'rin egallagan. Xiva xonligi G'arb bilan Sharq o'rtasidagi savdoda faol qatnashgan. Xonlikning tashqi savdo aloqalaridagi keng ishtiroki uning hunarmandchilik taraqqiyoti bilan bog'liq. Xonlik poytaxti bo'lgan Xiva shahri hunarmandchiligi uzoq tarixiy ananalarga ega. O'rta asrlarda shahar hunarmandchiligi ixtisoslashtirilgan edi. Jumladan, Xivada gilam to'qish, yog'och o'ymakorligi, to'quvchilik va boshqa hunarmandchilik tarmoqlari mavjud bo'lgan. 1753 yil Xiva va Buxoroda bo'lgan rus savdogari D.Rukavkin paxta ekinining mo'lligi va hunarmandchilik korxonalarini ochish uchun davlatning ma'lum tartib qoidalarining yo'qligini yozadi. Uning xabariga ko'ra, bu erda hech qanday ruxsat olmasdan, xoxlagan zavodlar, yani korxonalar ochish mumkin bo'lgan. Bu o'rinda albatta xivaliklarning xususiy korxonalarni ochishga davlat tomonidan to'siqning bo'lmaganligi etirof etiladi. XIX asrning 30-40-yillarida Xivada hunarmandchilik sohalarining eng muhimlaridan biri zargarlik hisoblangan. Zargarlar tilla buyumlar, taqinchoklar yasashda feruza, koral, marvarid, lal, zumrad, rangli shisha, safir kabi toshlardan ko'p foydalangan. XIX asrning ikkinchi yarmida saqlanib qolgan hunarmandlar va savdogarlar nomlari, Xiva bozorlarida tovarlar xilma-xilligi haqida tasavvur qilishga imkon beradi. Jumladan, pazachier haydash asboblari yasovchilar, xarrak-temirchilar, kuchanchi-buyincha yasovchi ustalar, misgar, zargar, pichoqchi, qinchi, bo'yoqchi, choponfurush, telpakdo'z, konchi, kovushdo'z, tavoqchi, qulfgar, kiyizfurush, juvozchi, sholikor-sholitegirmonida

ishlovchi, qassob, tuzchi, kallapoz-*qo'y* kallasi sotuvchilar, baliqchi, nonvoy, choy va tamaki sotuvchilar, baqqollar, yog'och furushlar, ko'mirchi, shamchi, sovunchi, sarrof, jarchi va boshqalar. Bozorlarda bazi hunarmandlarning do'konlari ham bo'lib, mahsulotni shu erda ham tayyorlagan va ham sotgan.

Demak, do'kon ham korxonalar, ham rasta vazifasini o'tagan. Masalan: temirchi, misgar, tunkachi, sandiqchi va boshqalar. Po'stindo'zlar, ipak mato to'quvchilar, etikchilar va boshqalar uylarida ishlaganlar, va bozor kunlari mahsulotni bozorga olib chiqib sotganlar. Xiva ananaviy metall buyumlar ishlab chikarish markazi bo'lib, XIX asrning o'rtalarida u erda 38 misgar bo'lgan. Shunday qilib, Xorazmning hunarmandchiligi iqtisodiy hayotda muhim rol o'ynagan. Eng muhim badiiy buyumlar yasash ananalari Xorazm ustalaridan meros bo'lib kelgan. Mamlakatda hunarmandchilikning rivojlanishi bevosita iqtisodiy taraqqiyotga, ichki va tashqi savdo aloqalarining rivojlanishiga zamin yaratgan.

Demak, serqirra hunarmandchilik tarmoqlarining mavjudligi Xivaning azaldan moddiy va ma'naviy madaniyat markazi bo'lib kelganligini, xivaliklarning boshqa davlatlar bilan iqtisodiy-savdo aloqalarini davom ettirib kelganligini XVI asrda ham kuzatish mumkin, degan xulosa qilishga imkoniyat beradi. Xiva xonligi XVI asrda Rossiya, Hindiston, Eron, Buxoro xonligi bilan savdo aloqalarida bo'lgan. Xivaning tashqi iqtisodiy aloqalarini Xivaga kelgan rossiyalik va chet ellik elchilarning, hamda Rossiyaga borgan xivalik elchilarning keltirgan ma'lumotlarini tahlil qilish asnosida yoritishga harakat qilamiz. Jumladan, 1585 yil 11 noyabrda xivalik elchi Xo'ja Muhammadning Rossiya podshosi Fedor Ivanovichga keltirgan tortiqlari orasida tillo zari yuritilgan har xil ranglar bilan bo'yalgan, qimmatboho mashhad kamoni ham bo'lgan. Bu esa Xivaning Eron bilan savdo qilganligining bir isboti hisoblanadi.

A.Chuloshnikov XVI asr o'rtalarida Moskva davlatining O'rta Osiyo xonliklari bilan savdo-iqtisodiy aloqalarini yoritish jarayonida rus hukumatining Hindistonni bilishga intilishini ham e'tibordan chetda qoldirmagan. Ko'rib o'tilganidek, XVI asr ikkinchi yarmidan e'tiboran Rossiya Hindistonga boradigan karvon yo'llarini qidirib O'rta Osiyo va Eronga maxsus elchiliklar jo'natgan edi. Bu vaqtlarda Rossiya bilan Hindiston o'rtasida bevosita iqtisodiy munosabatlar yo'lga qo'yilmagan bo'lsa ham, hind tovarlari o'rtaosiyolik savdogarlar orqali Rus erlariga kirib kelgan. A.Chuloshnikov o'rta asrlarda O'rta Osiyo bilan Rossiya o'rtasida savdo aloqalarining quyidagi usullari mavjud bo'lganligini e'tirof qiladi. Birinchidan, shox va xonlar o'rtasidagi savdo bo'lib, ular ishonchli vakillari – shaxslar, mehmonlar va savdogarlar orqali amalga oshirilgan. Ikkinchidan, xususiy savdogarlarning erkin tovar ayirboshlashi, va nihoyat, uchinchidan, hadya tariqasida xon va elchilarning nodir buyumlarni ayirboshlashi. XVII asrda ham Xiva xonligi bilan Rossiya o'rtasida elchilik va savdo aloqalari davom etgan. Elchilar Xiva xoni nomidan rus podshosiga

tortiqalar olib borgan. Hadyalar tarkibida hind tovarlari ham bo'lgan. Masalan, 1641 yil noyabrda Xiva elchisi Muhammad Amin Bahodir tomonidan 100 ta hind viboykasi olib kelinganligi, elchining o'zida boshqa tovarlar qatorida 100 bo'lak hind chiti, 4 idishda nil bo'yog'i bo'lganligi ma'lum.

1646 yil 1 sentyabrda xivalik elchi Nazar Nodirqulov Astrobodda yo'lda kelayotgan vaqtida o'g'irlangan tovarlari ro'yxatida boshqalar qatori 6 ta hind dokasi, 5 ta hind tillo izufrey, 9 ta hind viboykasi, qo'y terisidan ishlangan 10 ta hind bosh kiyimi bo'lgan.

1645 yilda Xiva xoni Abulg'ozixon hind podshosiga xat yozib, unda ilgari urganch xonlari hind shoxlari bilan tinchlikda yashashgan va savdogarlar bir-birlarining tomonlariga qatnab turganligini aytib, endilikda ikki mamlakat o'rtasidagi o'sha do'stlik va savdo aloqalarini davom ettirishni taklif qilgan.

Hozirda esa Urganch xoni Hindiston shoxi bilan do'stlik aloqalari o'rnatgan bo'lib, savdogarlar bir-birlarining mamlakatiga qatnab turadi, deb bu haqda 1646 yil 7 noyabrda Astraxanga borgan Xiva elchisi Shayxbobo ma'lumot bergan.

Shu kabi xabarlar asosida XVI-XVII asrlarda Xiva bilan Hindiston o'rtasida do'stona siyosiy va iqtisodiy savdo munosabatlari o'rnatilgan, deyish mumkin. 1667 yil 19 dekabrda Xiva elchisi Po'lat-Muhammad mahkamada Xiva xoni Hindiston shoxi bilan bordi-keldi qiladi va savdogarlar har ikki tomonga borib erkin savdo kiladilar deb javob bergan. Urganchdan Hindistonga quruqlik yo'li bilan bir yarim oyda boradi, degan. Ularning tovarlari hind, doka, qalampir-munchoq, dolchin, buyoq va boshqa tovarlar

O'rta Osiyodagi agrar masalalar bilan shug'ullangan E. Zelkina o'rta asrlar boshlarida Evropa bilan Hindiston o'rtasidagi savdo aloqalarida O'rta Osiyoning alohida o'rni bo'lganligi, bu davrda savdo-sotiq juda ham gullab yashaganligi, ammo, XVI-XVII asrlarda bu savdo bir oz sekinlashgan bo'lsa, XVIII asrda yana jonlanish sezilganligini ta'kidlaydi. Muallif o'rta asr bozorlaridagi qul savdosiga ham e'tiborini qaratgan. Qulchilik bozori ko'proq Xivada bo'lganligi extimol. Zelkina ma'lumotiga ko'ra, Xivaning katta bozorlarida 200 tagacha qullar bo'lgan, O'rta Osiyoda qullar mehnati samarasiz bo'lib, ular asosan uy ishlarida va dalalarda ishlatilgan. U Xiva va Buxoroning Eron bilan chit, movut va qullar orqali qizg'in savdo qilganligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. O'zbekiston tarixi T., «Yangi asr avlodi» 2003 y. 299-334 betlar.
2. Istoriya Uzbekistana. T. Universitet, 2004 g. s. 74-87.
3. O'zbekiston tarixi - Toshkent Davlat universiteti - T. Universitet, 1997 yil. 57-67 betlar.